

AZ ÉRZÉKEK SZEREPE A GYULAI ESPERESI KERÜLET KATOLIKUS TEMPLOMAINAK KIALAKÍTÁSÁBAN ÉS LITURGIKUS GYAKORLATÁBAN

A mai Szeged-Csanádi Egyházmegye Gyulai Esperesi Kerülete 39 települést foglal magában, ahol mindenütt van templom, kápolna vagy misézőhely. Hat helységben temetőkápolna is szolgálja az egyházközséget. A kerület plébániái a török hódoltság és a Rákóczi szabadságharctól a 20. század közepéig terjedő hosszú időszakban jöttek létre. A legelső, a gyulai 1715-ben, míg a békéscsabai egyházközségből kivált kétsopronyi csak 1972-ben lett önálló plébánia.¹

A ma is álló és működő templomok közül a legelső a gyulai Szentháromságkápolna (1741), a Nádi Boldogasszony kegytemplom (1775–1777), Békés Szentháromság tiszteletére szentelt temploma (1792–1795).² Az 1997-ben épült a kamuti és a kötegyáni, 2000-ben a szabadkígyósi templom.³ A templomok és a plébániák kegyurai a 18. századtól a Harruckern, a Wenckheim, az Almássy, a Károlyi családok voltak.⁴ A templomok és kápolnák épületei, belső kiképzésük, berendezésük valamennyi emberi érzékszervet megmozgató élményt jelentenek az azokat rendszeresen, vagy esetenként turistaként meglátogatók számára.

Az esperesi kerület katolikus templomai mindenütt a település városképi jelentőségű objektumai, az elmúlt évszázadok építészeti stílusjegyeit mutatják. A 18. századi barokk gyulai, illetve copfstílusú békési templom mintájára még a 19. században is épültek hasonló stílusjegyeket mutató, historizáló épületek. (Újkígyós, Gyula, Szent József-templom) A 20. század első felében emelt templomok zömmel neogót stílusban épültek, a békéscsabai bazilikális elrendezésű, monumentális Szent Antal-templom és a csaknem családi kápolna méretű dobozi, a legjellemzőbb. Az utóbbi évtizedekben épült új templomok közül a kötegyáni (1997), az ókeresztény építészet és az ősmagyar jurta szerkezetének ötvözete.

Az építészeti stílusok és a liturgikus gyakorlat összefüggései is szemlélhetők az egyes templomépületeken. A barokk stílus a diadalmas egyház, az égbenyúló könnyed gótika a középkor áhítatára emlékezteti a szemlélőt. A modern épületek funkcionális elemei már egy másfajta vallásosság – a mindennapi élet közelebb vitelét igénylő áhítatgyakorlat – jellemző jegyeit mutatják.

A működő templomok titulusai és védőszent választása az elmúlt korok szakrális jellemzőit mutatják. A Szentháromság tiszteletére a 18. században a békési templom, és a gyulai kápolna lett szentelve.⁵ A 20. század első felében épült

¹ Kovács 2001. 74., 103.

² Kovács 2001. 99., 96., 31.

³ Kovács 2001. 101., 108., 129.

⁴ Kovács 2001. 26.

⁵ Kovács 2001. 35., 99.

templomok öt településen kapták a Jézus Szíve titulust. A szent kereszt felmagasztalásának tiszteletére Dobozon épült templom, Békéscsabán és Gyulán temetőkápolna. A Szűzanyát választották patrónául több templomban. A Szeplőtelen fogantatás tiszteletére szentelték a füzesgyarmati, a gyulai és a szeghalmi templomokat (18–19. századi építésűek), Szűz Mária szent neve tiszteletére pedig az újkígyósi és a mezőberényi templomot (1858, 1886.). Az 1997-ben elkészült bélmegyeri modern templomot pedig a Szentolvasó Királynője oltalmába ajánlották. Szent József a gyulai németvárosi templom patrónusa (1866), a Munkás Szent József pedig az új szabadkígyósi templomé.⁶ Egy-egy ritkábban előforduló patrónus vagy az építető védőszentje, vagy választása egy-egy egyházi eseményhez, jubileumhoz kötődik. A békéscsabai Páduai Szent Antal-plébániatemplom védőszentjének kiválasztásában az játszott szerepet, hogy az építető kegyúr felesége Dierling Antónia védőszentje volt az olasz szerzetes. A kétsopronyi templom az 1938-as Szent István évben épült, patrónusa is első szent királyunk lett.⁷

A belső tér elrendezése a zsinat előtt épült templomokban a hagyományos formát mutatja. A templomhajótól elkülönülő szakrális térben, a szentélyben kap helyet minden templomban a főoltár. A főoltároknak a titulussal, a patrónával, vagy patrónus képével, szobrát magába foglaló felépítménye az épület kiemelkedő belső objektuma. Méretei, kialakítása és díszítése alapján azonnal magára vonja a templomba belépő figyelmét. A gyulai Nádi Boldogasszony-kegytemplom főoltárának tervezője a híres osztrák építész, Franz Anton Hillerbrandt. A barokk retabulumon elhelyezett Immaculata kép Maurer Hubert bécsi festő 1788-ban készült alkotása. 440×260 cm méretű barokk műalkotás megkapó szépsége ma is lenyűgöző hatást vált ki a szemlélőben.⁸ A békéscsabai copfstílusú templom Szentháromságot ábrázoló főoltárképéről 1975-ben állapította meg a kutatás, hogy a Harruckern Borbála által 1796-ban adományozott festmény a híres Dorffmaister alkotása.⁹ A gyulai Szent József-templom főoltárképe Hirt Antal szegedi festő munkája, Szent József és a kis Jézus ábrázolása munka közben, betekintést nyújt a közel száz évvel korábbi ácsműhely világába.¹⁰ Újkígyós mai templomának Máriát ábrázoló főoltárképét pedig Fischer Károly gyulai festő, Munkácsy első mestere készítette.¹¹

A neogót templomokban a főoltáron Jézus szíve vagy a védőszent szobrát helyezték el. A békéscsabai plébániatemplomban Páduai Szent Antal, karján a kis Jézussal, mellette Szent István és Szent Imre szobra áll a díszes homokkő oltárépítményen. A Békéscsaba-Erzsébethelyi új Jézus Szíve templom szentélyének falán a megdicsőült Krisztust ábrázoló secco főoltárkép. A szentély boltozatán vágott világító ablak a nap nagyobb részében természetes fényben tartja Patay László ihletett alkotását. Ez a különleges fény-játék rendkívüli hatást tesz a belé-

⁶ Kovács 2001. 161–162.

⁷ Bielek Gábor apát-plébános szíves közlése, Kovács 2001. 102.

⁸ Bielek-Járolí 1988.

⁹ Kovács 2001. 35.

¹⁰ Kovács-Merényi-Metzger 2000. 83.

¹¹ Kovács 2001. 147.

pőre. A gerlai Wenckheim kápolna neogót főoltárának nincs hagyományos oltárképe, mert a Mária mennybemenetelét ábrázoló színes üvegablak helyettesíti.¹²

A modern templomokban a liturgikus tér nem különül el hangsúlyosan a hájtól, annak mintegy szerves folytatása. A szembe miséző oltár a szentély elejére került, a hagyományos főoltár híján a tabernákulum a középkori templomok gyakorlatán megfelelően a falba épített. A mennyezetről lógó nagyméretű feszület jelzi a szakrális tér elkülönülését.

A mellékoltárok ugyancsak a zsinat előtt épült templomokat jellemzik. A 18. századi gyulai főtemplomban, és az ugyancsak ekkor épült németgyulai kápolna helyén emelt Szent József-templomban a hagyományos szakrális kultúrának megfelelő mellékoltárok megmaradtak a mai napig. (Szent György, Szent József, Szent Vendel, Szent Anna, Szent Ferenc, Szent Flórián.) Az új német templomba (1862–1866) a régi kápolna Szent Flórián, Orbán, Rókus fából faragott szobrait is átvitték, és a mellékoltárokon helyezték el.¹³

A főtemplom barokk belső terébe illesztettek be időközben két mellékoltárt. A Nádi Boldogasszony kegyoltárt a város középkori Mária kultuszát felelevenítve 1951-ben állították fel. Megkoronázott kegyképe, a Nádi Boldogasszony, Borsa Antal győri festőművész alkotása. A templom búcsúinak egyike az októberi virágbúcsú, amikor a papság és a hívek egy-egy szál virágot helyeznek el az oltár lépcsőjére Mária közbenjárását kérve. (Megjegyezzük, hogy a kegyoltáron a korábbi években egy ikon jellegű, Apor Vilmostól származó kegykép szerepelt, Borsa alkotása helyett, ami azt mutatja, hogy az eredeti alkotás kegyképpé válása hosszabb folyamat eredménye volt.) A másik mellékoltár Boldog Apor Vilmos tiszteletére került a templomba, a mártír püspök oltárképét Simon M. Veronika székesfehérvári festőművész készítette. A kép és a bekeretezett Apor-ereklje alatt egyszerű barokk formájú oltárasztal, Lakatos Tibor munkája.¹⁴

Nem egy esetben a templomhajóból nyíló kápolnába helyezik el a mellékoltárt. A gyulai Nádi Boldogasszony kegytemplomban az úgynevezett lorettói kápolnát még Hidassy Jakab plébános alakította ki 1782-ben. Barokk oltárán a lorettói Szűzanya képe és a felállítás évét megörökítő kronosztichon volt. A kép később elenyészett, és a helyén 1907-ig egy öltöztetős Mária szobor állt, megfelelő ruhatárral. A jelenlegi szobrot, miután az öltöztetős Máriát az egyházmegye utasítására el kellett távolítani, a müncheni Mayer cégtől szerezte be az egyházközség. A kápolnában, a jobb oldalon Göndöcs Benedek plébános jóvoltából lourdes-i barlangot alakítottak ki Szűz Mária és Bernadett szobrával. Az 1892-ben megáldott szoboregyüttes érdekessége, hogy a Szűzanya lábánál a kegyhelyről származó eredeti lourdes-i víz tört fel csobogó forrásként. A korabeli helyi sajtó szenzációszámba menő érdekességként mutatja be ezt a jelenséget.¹⁵

A kerület szinte valamennyi templomában fali konzolon, vagy posztamensen ott áll Jézus Szíve, Páduai Szent Antal, Kis Szent Teréz, a lourdes-i vagy a fatimai kegyuszobor. Békéscsabán a plébániatemplomban, Szent Antalnak két szobra van.

¹² KOVÁCS 2001. 47., 57.

¹³ KOVÁCS–MERÉNYI–METZGER 2000. 83.

¹⁴ KOVÁCS–MERÉNYI–METZGER 80–81.

¹⁵ BIELEK-JÁROLI 1988.

Egyik a főoltár magasában, a másik egy gipszből készült, a kórus íve alatti fali konzolon. A templomba érkező hívek gyakran a kisebb szobor előtt állva vagy térdelve kérik a segítő szent közbenjárását. Távozáskor sokan ma is kézzel megérintik a szent lábát. Hosszú évek alatt a festék lekopott a szoborról, előtűnt a fehér gipsz a sok érintés nyomán. Nemrég restauráltatnia kellett az egyházközségnek. A Szent Antal szobrok alatt mindenütt persely található, és a segítő szenthez fohászkodók gyakran pénzadományokat helyeznek el a perselybe, hálából közbenjárásáért, vagy közbenjárását kérve. (A perselyben összegyűlt pénz az egyházközségek szegényeinek a támogatására szolgál.)

A gyulai Szent József-templomban üveg fülkében egy öltöztető Prágai Kis Jézus szobor áll. Ruhatára a liturgikus színekhez alkalmazkodik, még az elmúlt években is készült újabb palást és ingecske a szobornak. Öltöztetését ma is rendszeresen végzik. (Egy családi tragédiából szerencsésen kikerülő família állította a szobrot.)

A főoltár és a mellékoltárok megvilágítása a villanyvilágítás bevezetéséig gyertyákkal történt. A főoltár hat gyertyája ma is minden templomban hétre egészül ki, ha püspök látogat a templomba. Több helyen, így Békésen, Békéscsabán, a Mária szobor, vagy oltár 12 csillagból font koszorút, vagy mandorla alakot formázó égőfüzért kap. (Az eucharisztikus év idején Dobozon, a helyi ünnepségen a templomra az Oltáriszentséget formázó díszkivilágítást helyeztek fel.) A ma használatos reflektorok segítségével számos, korábban kevésbé megvilágított oltárkép vagy szobor részletei tűnnek elő.

Az oltárok megvilágításának sajátos esete az örökmécs, amely nemcsak a főoltárnál lehet. Az újkígyósi templom jellegzetes örökmécsa a tabernákulum ajtajába épített Jézus szíve dombormű, amely vörös fénnel világít. A Szent Antal, Kis Szent Teréz szobroknál égetett gyertyákról, mécsesekről csak annyit említünk meg, hogy használatuk mind Békéscsabán, mind Gyulán az utóbbi évtizedben vált általánossá.

Az oltárok, képek, szobrok színpompás virágdíszítése minden templomban megjelenik. A gyulai templomokban ma is minden oltárnak megvan a díszítője. Karácsonykor Gyulán, Békéscsabán a fenyőgallyak mellett a Luca-napkor cserépben csíráztatott búzával is díszítik a betlehemet és az oltárokat. Békéscsabán a Szent Antal-plébániatemplomban a patrónus ünnepén liliommal díszítik a szobrot és a főoltárt. A virág erős, de mégis kellemes illata az egész templomot betölti. Korábban liliomszenteléssel, jelenleg a Szent Antal kenyér megáldásával és kiosztásával ünnepe az egyházközség védőszentjét. Szintén Békéscsabán esetenként a szentmisét mondató család gondoskodik a főoltár virágdíszítéséről. (Az esküvők alkalmi virágzásáról itt nem szólnak.) Több templomban gyakorlat, hogy a szent ünnepén vagy emléknapiján, az oltáron, vagy a szobor talapzatánál két gyertya ég és külön virágdíszítést is kap.

A templomok megszentelt terének különleges hangulatot adnak a színes ablakok. Az Oltáriszentség szimbólumai, ismert, vagy kevésbé ismert szentek alakja jelenik meg a hagyományos vagy modern üvegfestéseken. Ezek jórészt magánadományozók jóvoltából kerültek a helyükre, ezért sokszor az adományozó vé-

dőszentjét festetik meg az ablakon. A gerlai kápolnában, az építető Wenckheim Károly védőszentje, Borromei Szent Károly alakja került a szentély egyik üvegablakára. A modern Szentháromság ábrázolás egyik ihletett példája a békéscsabai plébániatemplom gótikus rózsablakában található üvegfestmény (Mohay Attila munkája)¹⁶

A középkori templomok hagyományait követik a templomok falfestményei. Békéscsabán a szentélyben az apostolokat, Páduai Szent Antal életéből vett jeleneteket örökített meg Gróh Béla monumentális alkotása. Gyulán a Nádi Boldogasszony-kegytemplom mennyezetét Patay László festőművész 1987-ben készített seccói díszítik. A 470 m² felületű falfestmény a katolikus egyház tanításának képes ábrázolása mellett az egyházközség, az alföldi nagy táj, a nemzet történetének panteonja is lett. (Szentháromság, Mária mennybevétele, Szent István és Szent László, a Hunyadi-nemzetség és a török uralom, a Nádi Boldogasszony-tisztelet története, és a mai kor jellegzetes eseményei.) Ugyancsak Patay László seccói láthatók félezer négyzetméter felületen a Békéscsaba-Erzsébethelyi Jézus Szíve-templom mennyezetén és oldalfalain. A megdicsőült Jézust ábrázoló főoltárkép mellett Jézus életéből vett jelenetek, a keresztút stációi, Szent Erzsébetnek a templom másik védőszentjének életéből vett képek láthatók a falfestményeken. Külön megörökítésre kerültek azok portréi, akik a templomépítésben vezető szerepet játszottak, vagy adományaikkal, kétkézi munkájukkal segítették az építkezést. (Mindkét templomban Bielek Gábor apát-plébános kezdeményezésére készültek a monumentális alkotások).¹⁷

A keresztutakról nincs módunk részletesen szólni. Minden templomban Krisztus szenvedésének felidézésére szolgálnak, nem egy közülük kvalitásos művészi alkotás. A békési templom stáció képeit Orlay-Petrics Soma festette, a békéscsabai domborműves stáció pedig Orbán Antal iparművész munkája.¹⁸

A templomot, kápolnát építő közösség, anyagi erejétől függően, az épülettel egyidőben igyekszik gondoskodni harangok beszerzéséről is. A harangok elnevezése, feliratai, ábrái, megszólaltatásuk rendje jellemző a közösségre. A különböző nagyságú harangok összehangolására mindenütt tudatosan törekedtek. Békésen például az 1928-ban megáldott új harangok közül a Szent László nevét viselő nagy harang hangja fisz, a középső Kataliné há, a Szent Antal kisharang gé, és a feszülettel díszített lélekharang ugyancsak fisz hangú.¹⁹ Gyulán a 19. és a 20. század fordulóján a harangozás rendje Szent György naptól igazodott a nyári időszakhoz, Szent Mihály napjától pedig a téli harangozási rend lépett életbe. (Az utóbbi mindig egy órával későbbre tette a reggeli és az esti harangszót).²⁰ A szentmisék előtt Gyulán félórával, negyedórával előbb szólalt meg a harang, majd a misére szóló beharangozás zárta a sort. Több templomban az úrfelmutatáskor is megszólalt a harang. Dobozen 1933-tól pénteken délután a háromórai

¹⁶ Kovács 2001. 45.

¹⁷ Kovács 2001. 97.

¹⁸ Kovács 2001. 48.

¹⁹ Kovács 2001. 33.

²⁰ Békés, 1921. szeptember 28. LIII. Évf. 78. sz.

harangszó emlékeztetett a megváltásra.²¹ Gyulán a belvárosi plébániatemplomban a toronyóra mellett hanggal is jelezték az időt, vagyis ahogy a korabeli helyi újságban olvashattuk „hűségesen fújják a fertályokat és kondítják a delet.” (A toronyőr szarutülkkel jelezte a negyedórák múlását).²²

A templomok többségében különböző méretű orgonaszolgálja a liturgiát. Neves hangszergyártó cégek Mooser, Rieger, Angster által készített orgonákon kísérik a szentmiséket és egyéb liturgikus alkalmakat.²³ Csaknem minden templomnak volt egy-egy nevezetes kántora. Gyulán a Szent József-templomban Niedermayer Antal, Zimmer József szolgált hosszú ideig. Békéscsabán Dobay Sándor kántor ötven évig működött.²⁴ A gyulai Nádi Boldogasszony-kegytemplomban és a Szent József-templomban ünnepélyes alkalmakkor a liturgiát szóló ének, az orgona mellett zenekar közreműködése színesítette. Karácsonyi János primíciáján, 1882 júliusában a gyulai magán dalkör tagjai énekelték a „Veni sancte”-t, felajánlásra pedig a Sziber Nándor kántor és Oberti színházi karnagy által írt áriát mutatták be, ifj. Rácz János zenekarának közreműködésével.²⁵ A kántorok választása minden esetben nagy eseménye volt az egyházközségnek, hiszen a jelölteket meghallgatva az egyháztanács döntött a jó hangú, orgonán kitűnően játszó, a hívek énekét vezetni tudó, a liturgiát legjobban ismerő pályázó megválasztásáról.

Az egyházközség ünnepei közül kiemelkedik a nagyszombaton este tartott feltámadási körmenet, amelyet Gyulán a Nádi Boldogasszony-templomból indulva a mai Kossuth Lajos utcán tartottak. A házak ablakait a körmenet útvonalán gyertyával világították ki, és a körmenet útvonalába eső Winkler patika előtt, illetve az udvarán a patikus 1870 és 1911 között görögtűzzel, tűzijátékkal köszöntötte a baldachin alatt a ház felé közelítő Oltáriszentséget.²⁶ Ezekben az években hasonló ünnepélyességgel zajlott le az Úrnapi körmenet is. A körmenet útvonalát frissen kaszált fűvel szórták fel, a sátrakat pedig színes ágakkal díszítették. A körmenetre kivonult a Gyulán állomásozó honvédség és a huszárok alakulata is. Amikor az úrnapi sátonnál a pap áldást adott az Oltáriszentséggel a honvédek díszsortüzet lőttek. Hasonlóképpen Szent István ünnepén, illetve a király születésnapján tartott mise után vagy az úrfelmutatás alatt adott dísztüzet a katonaság.²⁷ Nagyobb ünnepeken mind Békéscsabán, mind Gyulán, sőt Békésen is mozsarakkal díszlövéseket adtak. Gyulán 1884 októberében Nogáll János felszentelt püspököt harangzúgással és tarackok durranásával köszöntöttek. Békéscsabán nagy egyházi ünnepeken a templom mellett sütötték el a mozsarakat, sőt 1887-ben úgy döntött az egyháztanács, hogy Szent István ünnepén is legyen mozsarazás. 1897 áprilisában azonban alispáni rendelet tiltotta meg a mozsarazást, ezért

²¹ Kovács 2001. 65.

²² Békés, 1887. május 8. VI. évf. 19. sz., 1888. január 8. VII. évf. 2. sz.

²³ Békés, 1921. október 26. LIII. évf. 86. sz.

²⁴ Békés, 1886. március 21. V. évf. 12. sz.

²⁵ Békés, 1882. július 16. I. évf. 29. sz.

²⁶ Békés, 1872. április 7. Új folyam 1. sz., 1873. április 20. II. évf. 16. sz.

²⁷ Békés, 1870. június 19. II. évf. 25., 1917. június 10. XLX. évf. 23. sz.

megszűnt. (A mozsarazás a gyulai görögkeleti románoknál is ismert volt ekkor, január 6-án 7-én a karácsonyt köszöntve szólaltak meg a mozsarak).²⁸

Az elmondottakból látjuk, az esperesi kerület templomai méltó helyszínt, ke-
retet adtak a plébániai közösségek istentiszteletének, vallásos áhítatának. Szemet
gyönyörködtető külsejük, berendezésük, díszítésük, a világítás, a szent zene és
a közös éneklés, az oltárokon, szobrok lábánál illatozó virágok a liturgia mellett
maradandó élményt nyújtottak az egyházközség tagjainak.

Irodalom

HAJÓSSY OTTÓ – DOBAY JÁNOS – JANCISOVITS EMIL szerk.

1869–1939. *Békés című hetilap*, Dobay nyomda, Gyula.

BIELEK GÁBOR – JÁROLI JÓZSEF

1988 *Gyula belvárosi plébániatemplom*. Kézirat.

KOVÁCS JÓZSEF – MERÉNYI-METZGER GÁBOR szerk.

1999 *A gyulai Római Katolikus Plébánia Évkönyve 2000*. Békés Megyei Levéltár
Nyomdája, Gyula.

KOVÁCS JÓZSEF

2001 *A gyulai római katolikus esperesi kerület története*. Békés Megyei Levéltár
Nyomdája, Gyula.

JÓZSEF JÁROLI

THE ROLE OF THE SENSES IN THE LITURGICAL PRACTICES AND DESIGN OF CATHOLIC CHURCHES IN THE DEANERY OF GYULA

Churches and chapels have been built in the parishes of the Deanery of Gyula (Diocese of Szeged-Csanád) in the Békés County since the Baroque era. The earliest of these was the baroque Chapel of the Holy Trinity built in Gyula in 1715. The modern small church of Szabadkígyós, built in 2000, is a masterpiece of contemporary architecture. The architectural solutions, the division of the inner space, the furniture, altar pieces, statues, bells and the organ all inspire the beholder by their beauty and musical harmony to give praise to God.

Every church built in the center of a village or city dominates its surroundings, and is a prominent landmark of the city scape. The altar pieces and statues, often

²⁸ Békéscsaba, Római Katolikus Egyházközség, Egyháztanácsi jegyzőkönyv 1887. február 3. 12. jkv. sz., 1897. április 15. 30. jkv. sz., Békés, 1917. június 10. XLIX. évf. 23. sz., 1882. január 8. I. évf. 2. sz., 1884. október 27. III. évf. 43. sz.

created by renowned artists (Dorffmaister, Békés; and Hubert Maurer, Gyula) represent the title, patron and patroness of the church. Statues of Saint Anthony are always placed within reach in every church, as the congregation touches these statues frequently (Békéscsaba, Gyula). The monumental seccos of László Patay in Gyula and Békéscsaba (the Jamina district) have an elemental effect on the beholder. The perfectly tuned bells, the valuable organs (Mooser, Rieger, Angster) provides sacred music for the devotions. Colorful stained glass windows and decorative fleuron all service to emphasize the sanctity of the church.

Bonfires, mortaring and Greek fire all enhanced the splendor the festivities of the resurrection and Corpus Christi processions (Békés, Gyula, Békéscsaba).